

JÓKAI MÓR-Az arany ember (olvasónapló)
(1872)

Jókai utópiája részben erkölcsi és társadalmi, részben politikai és történelmi. Az első értelmében a modern polgári világ, a kapitalista civilizáció egyre nagyobb iszonnal tölti el, és regényeiben legkedvesebb hősei számára a menekvést teremti meg egy-egy sziget fölrajzolásával.

Ennek a társadalmi utópia-törekvésnek legnagyobb alkotása egyúttal Jókai legjobb regénye, Az arany ember.

(SZÖRÉNYI LÁSZLÓ)

A regény közlését A Hon című napilap 1872. január 1-jén kezdte meg. Valószínű, hogy ekkor a mű nagy része, esetleg már az egész készen állt. Könyvalakban is ugyanebben az évben jelent meg. Jókai két életrajzírója, Mikszáth és Eötvös Károly egybehangzóan állítják, hogy egy regénye sem készült olyan gyorsan, mint Az arany ember.

S Balatonfüreden készült el az egész alig pár hónap alatt." A német kiadás kapcsán Jókai arról

ír, hogy Az arany ember legjobban fog tetszeni a német közönségnek a többi regényem között, mert csupa regényesség lesz, minden politika nélkül."

A korabeli közélet eseményei is jelen vannak a történetben. Timár Mihály legnagyobb sikerét a Brazíliába való magyar liszt kivitel megszervezésével éri el. A regény cselekményének idején erről még nem lehetett szó, a mű keletkezésekor, a gőzmalmok tömeges elterjedése után azonban a magyar liszt magas sikértartalma miatt keresett cikk lett a világpiacra. Jókai 1869. november 8-i országgyűlési beszédében hivatkozik is a brazil exportra. A Bach-korszak egyik leghíresebb korrupciós botrányát szintén feldolgozta Jókai. Kacsuka hadnagy A jó tanács című fejezetben azt javasolta Tímárnak, hogy a Duna fenekéből kimentett nedves, romlott gabonából készíttessen kenyeret a Komáromban gyakorlatozó katonák számára. Az 1859-es francia-olasz-osztrák háborúban elkövetett hasonló ügyek miatt a felelősségrevonás elől több magasrangú tisztviselő öngyilkosságba is menekült.

A regény létrejöttében életrajzi mozzanatok is szerepet játszottak. Noémi harmóniát sugalló alakját az a szerelem ihlette, mely az 1870-es évek elején Jókai és gyámleánya, Lukanics Ottilia között szövődött. Mikszáth szerint: A kisasszony is ábrándos, költői természetű lény volt, valóságos képmása hajban, természetben, arcban Az arany ember Noémijének. Amiről nappal beszéltek, amit elgondoltak, azt este a költő beleöntötte Az arany emberbe. Žgy készült a regény, az egyik a világ számára, a másik nagy titokban+ "

A mű egyik helyszíne Komárom, az író szülővárosa. Jókai alkotásai közül részben vagy egészben itt játszódik Az elátkozott család, a Politikai divatok, A tengerszemű hölgy és A mi lengyelünk cselekménye is. Komárom éppen Az arany ember története időpontjában élte fénykorát. A felvidéki és alföldi kereskedelem fő víziútjainak kereszteződésénél fekvő város virágzó gabona- és fakeskedelem, valamint feldolgozó ipara jólétet és folyamatos gazdagodást biztosított polgárainak. A környezetrajz elevenessége és plaszticitása onnan adódik, hogy Jókai saját gyermekkorának világát idézi fel. A másik fontos helyszínt, a Balatont a hatvanas évek végén ismeri meg alaposabban az író. Rokonai többször is meghívják Tihanyba, majd Balatonfüredre, Jókai 1871-ben itt építi fel villáját. A regény legfestőibb leírása, a Vaskapu a képzelet szülötte. (Amikor később az író utazást tett az Al-Dunán, felkérték számoljon be élményeiről. Nem tudom leírni, mert láttam" - válaszolt Jókai.)

Jókai nem határozza meg egyértelműen a cselekmény időpontját. A regényben elszórtan felbukkanó, támpontul kínáló dátumok ellentmondanak egymásnak. Annyi bizonyos, hogy a történet az 1820-as évek végén, vagy az 1830-as évek elején kezdődik. A végkifejletig, Athalia gyilkossági kísérletéig mintegy kilenc-tíz év telik el.

A regény fő szervező elve két antik eredetű mítosz. Midász király történetére már a regény első amerikai kiadásának címe is utal (Modern Midas, 1884.). A legendás fríg király azt kérte Dionüszosztól jutalmul, hogy minden változzék arannyá, amihez csak hozzáér. Jókai többször is utal Tímár kapcsán a mondásra, anélkül, hogy említené Midász nevét: És akármilyen kezd, az mind arannyá változik a kezében" (Az aranybánya). A másik mítosz Polükratészt idézi. A Kr. e. VI. században Szamosz uralkodójaként nagy politikai és katonai sikereket ért el, vagyona és szövetségeseinek száma egyre nőtt. A hagyomány szerint - a témát Schiller Polycrates gyűrűje című balladája is feldolgozta - rendkívüli szerencsáját maga is megsokallta, ezért - az isteneknek szánt áldozatként - egy nagy értékű gyűrűjét a tengerbe dobta. A gyűrű azonban egy kifogott hal gyomrából újra előkerül. Tímár, sikerei csúcsán, ezt a mítoszt idézi föl: Eszébe jutott Polycrates, aki nem tud veszíteni, s végre rettegni kezd nagy szerencsájától" (Az első veszteség).

Tímár Mihály története e két mítoszt példázza. A főszereplő teljesíti Ali Csorbadzsi végakarátát,

elviszi Tíméát a Brazovics-házba. Az elázott búza és a török kincs révén megalapozza szerencsáját. Az arany ember" kifejezést a Szent Borbála továbbhaladási engedélyét megadó inspiciens használja először Kacsuka úrnak írt levelében: Ez egy arany ember" (A szigorú vizsgálat). Ettől kezdve a frázis mint állandó jelző végigkíséri a főhőst. A külső szemlélő számára az elnevezés egyértelműen a gazdagságot, az üzleti szerencsét és rátermettséget jelenti. Pénzügyi hatalmával Timár mások sorsát is irányítja: a Tíméát megalázó Brazovics-házat tönkreteszi, a családfőt öngyilkosságba kergeti, s ezzel akaratlanul is meggátolja Athalie és Kacsuka házasságát. Másoknak kitüntetést szerez, a hűséges Fabula Jánost gazdaggá teszi. A hajóírnokból a legmagasabb körökben is szívesen látott nagyvállalkozó lesz. A felemelkedéssel azonban együtt jár a kétség is. Timár belső monológ formájában megjelenített vívódásai ritmikusan tagolják a regényt. A dilemma a szándékok, tettek mögöttes tartalmára vonatkoznak: jótevő vagy tolvaj, mások boldogságának elősegítője, vagy a boldogság gyilkosa Timár? Beavatkozhat-e az ember mások életébe? A megoldhatatlan erkölcsi problémák az öngyilkossági kísérletig sodorják a főhőst.

Az arany ember bölcséleti alapját az ember és polgár ellentéte adja. Paradox módon a polgári világot uralomra juttató felvilágosodás vetette fel nagy erővel a civilizáció és a természet szembenállását, az egység végérvényes megbomlását. A kérdést leghatásosabban Rousseau fogalmazta meg. Felfogásában az egyén válaszút előtt áll: vagy mint ember a természet része lesz, vagy polgárként a társadalomé. Rousseau értelmezésében az ember értéke önmagában mint abszolút egész számban van, a polgár pedig a társadalom függvénye, tört szám. Az egyén nem lehet mindkettőnek a tagja, mert természet és civilizáció kizárja egymást. Timár sorsa ezt példázza. A polgári világban a pénz a legfőbb érték, ez adja a társadalom megbecsülését. Minden megvásárolható, mindent átszó a korrupció. A Szent Borbála" továbbhaladását az arany biztosítja, a bécsi minisztériumban jó pénzért kitüntetéshez lehet jutni. Aki híján van a pénznek, azt kivetik magából a társadalom. Teréza retorikusan felépített nagymonológja sorra veszi a polgári világ tartópilléreit a vallástól a törvényen át az adminisztrációig. Majd fölteszi a végső kérdést: Mire való az egész világ?" (A szigetlakók története). De ugyanezt kérdezi az önmagával és sorsával meghasonlott Athalie is anyjától: Miért szültél a világra!" (A védőrdög). A polgári világ megosztottságát, az egység megbomlását jelzi a vallási sokszínűség is. Noémi mohamedán, Brazovicsék katolikusok, Timár protestáns. Jókai ironikusan mutatja be az átkeresztelkedésre kényszerített Tíméa bolyongását a keresztény hitelvek között. Muzulmán vallásához közel áll a katolicizmus pompája, és kijózanítólag hat a protestáns puritanizmus a keresztelőkor és esküvőkor. Nem érti, miért éneklie a kántor az Űh, Izraelnek Istene" kezdetű zsoltárt, amitől Tíméának az a gyenge kétsége támadt, hogy őtet most talán izraelitának keresztelték meg" (Az alabástrom szobor mennyegzője).

A haszonelvűség világával szemben Jókai megteremti az eszményi életforma színterét, a Senki szigetét. Amikor a főhős először lép a partra, amit maga előtt látott, az a paradicsom volt" (A Senki" szigete). A Sziget mítosza: legtalálébban így jelölhetjük meg műveinek tematikus magvát. Ez a sziget lehet a Föld valamelyik óceánján, vagy az Al-Dunán vagy valamely más folyón (például a Tiszán vagy Körösön), de elképzelhető a szárazföldön.[+] Ez a sziget a színhelye a hősök társadalommal dacoló vállalkozásainak, amelyben megkísérlik boldogságukat létrehozni Istennek a természetbe rejtett parancsai szerint, melyeket a világ megtagad vagy üldöz" (Szörényi László). A Senki szigete ugyan a világtól elzárt hely, mégis állandó kapcsolatban áll a külvilággal. Területenkívüliségét a török porta és a bécsi udvar ötven évre biztosította, az idillt, a harmóniát a pénz és a fegyverek kiiktatása hozta el. Az itt lakók cserekereskedelemre rendezkedtek be. Napjaik nem tétlenségben, hanem állandó és nyugodt

munkálkodásban telnek. A természet részeként önmaguk lehetnek, teremtként a környezettel vívott küzdelemben teljesítik a rájuk bízott isteni parancsot, miközben teremtményként ráhagyatkoznak a Gondviselőre. A tételes vallás dogmái helyett deista-panteista istenfelfogást hisznek, kapcsolataikat, vonzalmaikat a szív döntése irányítja.

Timár a két világ között ingadozik és ingázik. Amikor a Senki szigetén tartózkodik, Timéa és az üzleti ügyek izgatják, Komáromból pedig Noémihez vágyik. Boldog volt itthon, és szeretete volna tudni, mi történik otthon" (Az édes otthon). A dilemma szinte feloldhatatlan Timár számára. Két esetben is a cserehalál" Jókainál gyakran előforduló motívuma téríti vissza az életbe. Az első esetben Dódika, fogadott fia halála, másodszor Krisztyán Tódor Balatonból kibukkanó holtteste. Nehezíti a főhős döntését a kétféle szerelem is, mely magába sűríti a két világ jellemzőit. Timár vonzalma Timéa iránt kettős természetű. A bűntudat és a kötelességteljesítés éppúgy munkál kapcsolatukban, mint az alabástrom test birtoklásának a vágya. Timár a regény elején háromszor merül alá a Dunába, hogy kimentse a török lányt. Timéát a hála érzése viszi a házasságba, s ezt meg is vallja a nászéjszakán: Én tudom, hogy mi vagyok: önnek a neje. Önnek fogadtam ezt, s Istennek megesküdtem rá. Hűséges, engedelmes neje leszek önnek. Ez a sorsom. Ön velem annyi jót tett, hogy egész életem önnek van lekötvé" (Az alabástrom szobor mennyegzője). Timéát az alabástrom szobor" kifejezés kíséri végig a regényben. Az írói megoldás, az állandó jelző - éppúgy mint Timár esetében az arany ember" - az eposz műfaját idézi. Timéa tökéletes feleség, tiszteli férjét, elvégzi a rábízott feladatot, helytáll az üzleti életben. A szerelmi szenvedély hiánya azonban felőrli a kapcsolatot. Pedig a szobor" képes lenne a teljes életre is, felizzik, mikor Kacsuka vonzáskörébe kerül.

Timéa tökéletes és hideg szépségével áll szemben Noémi életteli alakja. Jókai már az első bemutatáskor hangsúlyozza ellentétét a török leánnyal: Talán az egyes vonások külön nem volnának a szobrász ideáljai, talán ha márványból volna, nem találnánk szépnek, de az egész főt és alakot, úgy ahogy van, valami rokonszenves sugárzat derengi körül, mely első tekintetre megigéz, és mentől tovább nézik, annál jobban megnyer" (Almira és Narcissza). Noémi harmóniateremtő személyiség, aki nem csupán magához köti a férfit, de szerelmével föl is szabadítja. Kapcsolatukban az egymás iránti kötelesség a szeretetben olvad föl.

Bár az értékelések Az arany embert a legjobb Jókai-alkotásnak nevezik, a regény művészi színvonala nem egyenletes. Az író nagyon erős motívumhálót szőtt a cselekmény köré. Az egyes motívumok felbukkanása sajátos lüktetést ad a műnek. A vörös félhold" kissé külsődlegesen jelzi az emberi sors végzetszerűségét. A fehér cica kétszeri bemutatása funkciótlan. A regény koncepcióját tekintve kétséges az első Dódi szerepeltetése. Amilyen váratlanul viszi be a történetbe a kisgyereket Jókai, olyan hirtelen ki is emeli onnan. Már csak azért is, mert emberképében fontos szerepet játszik az átöröklés, s Timár csak saját gyerekeivel népesítheti be a Senki szigetét, csak értük vállalhat felelősséget. A legszerencsésebb művészi megoldások az életkép-jelleggel függnek össze: Milyen élő s meleg tónusú rajz a komáromi kereskedővilágé, s milyen kimódolt s hihetetlen Athalie bosszúmanővere, milyen telt és feledhetetlen a Senki szigetének egy-egy munkanapja, s milyen erőszakolt s kedvszegő Krisztyán Tódor brazil kalandja" (Németh G. Béla). Őrói bravúr a Senki szigetének első, festményt idéző bemutatása. A festmény három síkra tagolódik: az első, mintegy a premier plan, a gyümölcsös, a második a virágos kert, a harmadik a kép középpontja és egyszersmind a háttér, a hajlék. De akármilyen festményszerű a kép, mégsem mozdulatlan, álló kép, statikus leírás. A látogató, a regény főhőse és vele együtt az olvasó mozog, halad benne. Bár a képet egységben látjuk, bizonyos fokig mégis történéssé alakul, mintegy a közeledő ember szemével érzékeljük, mint változik a szín. Ily módon lehetséges,

hogy a virágos kert, mely az első síknak, a gyümölcsösnek eleinte háttérül szolgál, maga a kép lényeges alkatrészévé, második síkjává szélesül, és hasonlóképpen a hajlék a háttérből középponttá léphet elő" (Bárczy Géza).

Jókai az Utóhangokban írja: Be kell vallanom, hogy nekem magamnak ez a legkedvesebb regényem. Az olvasóközönségnél is ez van legjobban elterjedve." Mi volt Az arany ember sikerének titka? Bizonyára nem a történet gyakran kimódolt fordulatai. Jókai ráérezett a korhangulatra, az otthontalanságra, a polgári világból való menekülés vágyára. Az arany ember határhelyzetet foglal a magyar széppróza történetében: a romantikus regény betetőzője és a magyar szecessziós próza első megnyilvánulása. A stílus- és ízlésirányzat jelenlétét mutatja a gazdag, túlbujánzó ornamentika, az életösztön mellett jelentkező halálvágy, a fojtott erotika. És élteti a regényt napjainkban

is az ember örök vágya az elveszett paradicsom visszaszerzésére, az édenkertbe való visszatérésre.

A regényt Jókai 1884-ben dramatizálta, s drámái közül ez aratta a legnagyobb színpadi sikert. 1918-ban némafilm készült belőle, a rendező Korda Sándor volt. Másodjára 1936-ban vitte vászonra Gaál Béla, 1962-ben pedig Gertler Viktor filmesítette meg Az arany embert.

Forrás: ebookz.hu

*

Jókai Mór
Az arany ember

TARTALOM, ISMERTETŐ

Tartalom

A Szent Borbála

A Vaskapu
A Szent Borbála és utasai
A fehér macska
A salto mortale egy mammuttól
A szigorú vizsgálat
A "Senki" szigete
Almira és Narcissza
Az éj hangjai
A szigetlakók története
Ali Csorbadzsi
Az élő alabástrom
A hajóstemetés
A nevetni való tréfa
A Szent Borbála végzete

Timéa

A fogadott apa
A jó tanács
A vörös félhold
Az aranybánya
Leánytréfa
Ez is egy tréfa
A menyasszonyköntös
Timéa

A Senki szigete

Az alabástromszobor menyegzője
A védördög
Tavasvirány
A pók a rózsák között
A világon kívül
Tropicus Capricorni
Az édes otthon
A családi ékszer

Noémi

Egy új vendég
A faragóember
Noémi
Melankólia
Teréza

Athalie

A kettétört kard
Az első veszteség
A jég
A rém
Mit beszél a hold? Mit beszél a jég?
Ki jön?
A hulla
Zófi asszony
Dódi levele
Te ügyetlen!...
Athalja
Az utolsó tördöfés
A márianostrai nő
A "senki"

Utóhangok az "Arany ember"-hez

Ismertető

A regény a magyar kapitalizmus keletkezéstörténetének egyik sikeres és közismert szépirodalmi dokumentuma.

Hőse egy üzletember, akit szegény hajóbiztosként a véletlen, saját vakmerősége és nem utolsósorban ügyeskedése hatalmas vagyonhoz juttat. Zsákba rejtett kincse egy szultán üldözött török úrtól származik, az ő lánya megnyeréséért hozza fel a Dunába süllyedt hajóból és tartja meg magának Tímár Mihály. A mesés vagyon birtokosaként üzletelni kezd gabonával, telekkel, földbérlettel, és az arany még több arannyá változik kezében.

Az arany ember már milliommósként kéri meg a "szegény" török lány, Timea kezét. A lány hálából igent mond, de kiderül, hogy csak a kezét nyújtja kérőjének, szerelmet nem kaphat tőle Tímár. "Alabástrom szobor" felesége és az üzleti pálya ridegsége meghasonlásra kényszerítik a férfit, és elmenekül oda, ahol nem a pénzt, hanem az embert nézik. Ezt találja meg a térképen még nem jelölt helyen, a Senki-szigetén, Noémi mellett.

A főhős kettős életét több szereplő köti össze, véletlenek és törvényszerű találkozások, társadalmi összefüggések alakítják sorsukat. A regény kitűnően ábrázolja az akkori Komárom kereskedőrétegének spekulációit, tájleírásai (a Vaskapu, a téli Balaton) gyönyörködtetőek.

Forrás: Legeza Ilona könyvismertetői
<http://legeza.oszk.hu> olvasható:

<http://mek.oszk.hu/00600/00688/#>

*

A filmfeldolgozásokról (1918, 1936, 1962)

[http://hu.wikipedia.org/wiki/Az_aranyember_\(film,_1962\)](http://hu.wikipedia.org/wiki/Az_aranyember_(film,_1962))